

رویکردهای نوین

مجموعه سازی

منابع اطلاعاتی

در کتابخانه ها

«هادی هراتی، دکتری علم اطلاعات و دانش شناسی،
مرکز اطلاع رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه

دنیای امروز نسبت به گذشته تغییرات فراوانی پیدا کرده است. گسترش روزافزون فناوری های نوین باعث تغییراتی در فعالیتهای مختلف از جمله فعالیتهای کتابخانه ای شده است. فعالیتهای بخش فراهم آوری یا مجموعه سازی در کتابخانه ها نیز دستخوش تغییراتی بوده است. علاوه بر این افزایش قیمت منابع اطلاعاتی از یک سو و کاهش بودجه سازمان های دولتی و خصوصی از جمله کتابخانه ها از سوی دیگر، باعث شده است که شیوه های سنتی تهیه منابع اطلاعاتی منسوخ و کتابخانه ها به سمت وسوی تهیه منابع اطلاعاتی با کمترین هزینه و بیشترین استفاده حرکت نمایند. در این راستا، فراهم آوری منابع اطلاعاتی با رویکردهای نوینی در حال وقوع است و برخی از کتابخانه ها به استفاده از این رویکردها روی آورده اند. استفاده از رویکردهای نوین مجموعه سازی به منظور صرفه جویی در هزینه ها و دسترسی سریع تر کاربران نهایی به منابع اطلاعاتی صورت می گیرد. در ادامه برخی از رویکردهای نوین مجموعه سازی بیان می گردد.

۱. تأمین منابع الکترونیکی به جای منابع چاپی

دنیای امروزه، دنیای دیجیتال و الکترونیک است. منابع اطلاعاتی دیگر مانند گذشته فقط به صورت چاپی منتشر نمی شوند. بسیاری از منابع اطلاعاتی در دو شکل چاپی و الکترونیکی منتشر می شوند. اکثر مجلات خارجی و داخلی دیگر قالب چاپی منتشر نمی کنند و مقاله ها را فقط به شکل الکترونیکی منتشر می کنند. کتاب ها نیز علاوه بر ساختار چاپی، به صورت الکترونیکی نیز منتشر و مبادله می شوند. با توجه به مشکلات عدیده چاپ در ایران و قیمت سرسام آور کاغذ، حتی کتاب های فارسی نیز در حال حرکت به سمت دیجیتالی و فروش الکترونیکی هستند.

اکثر کتابخانه های مختلف دنیا و برخی از کتابخانه های ایران دارای پایگاه های اطلاعاتی بوده و منابع خود را در این پایگاه ها ذخیره می کنند. استفاده از پایگاه اطلاعاتی برای دریافت مقاله های فارسی و خارجی در

کتابخانه‌های ایران بخصوص کتابخانه‌های دانشگاهی به یک امر کاملاً طبیعی تبدیل شده است. بخش نشریات اکثر کتابخانه‌ها شامل آرشیوی از نشریات قبلی است که به‌صورت چاپی تهیه می‌گردید و امروزه مجلات لاتین و فارسی به ندرت به‌صورت چاپی دریافت می‌شوند. حتی اگر کتابخانه‌ها تصمیم بر تهیه نشریات به‌صورت چاپی داشته باشند، با توجه به قطع انتشار چاپی اکثر نشریات، نمی‌توانند به فرایند سفارش چاپی ادامه دهند.

در خصوص کتاب نیز اکثر کتابخانه‌ها، در حال توسعه پایگاه‌ها و ایجاد کتابخانه دیجیتال هستند. آنگونه که مزایای عمده‌ای که پایگاه‌ها و کتابخانه‌های دیجیتال در بعد صرفه‌جویی مالی و همچنین دسترسی از راه دور دارند، باعث گسترش استفاده از آن‌ها توسط کتابخانه‌ها شده است. در حال حاضر در مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه نیز، رویکرد مجموعه‌سازی نشریات و کتاب‌ها بخصوص منابع لاتین، رویکرد تهیه منابع الکترونیکی است. به صورتی که اقدام به تهیه و تامین پایگاه‌های مختلف نشریات خارجی و داخلی برای کاربران می‌باشد به گونه‌ای که در خصوص نشریات خارجی هیچ‌گونه نشریه چاپی خریداری نمی‌شود تأمین نشریات فارسی چاپی نیز بسیار محدود شده است. در خصوص تهیه کتاب‌های لاتین نیز تأکید بر تهیه نسخه الکترونیکی از طریق سامانه سیماد (سامانه یکپارچه مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد) شده است. اما با توجه به اینکه کتاب‌های فارسی کمتر به‌صورت الکترونیکی منتشر می‌شوند تهیه نسخه چاپی این منابع هنوز ادامه دارد. اما با توجه به مشکلات تأمین کاغذ و افزایش هزینه‌های چاپ کتاب، اخیراً برخی از ناشران از جمله سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت) به سمت انتشار کتاب‌ها به‌صورت الکترونیکی حرکت کرده‌اند. در این راستا پایگاه‌هایی نیز برای فروش و حتی امانت کتاب‌های الکترونیکی فارسی ایجاد شده‌اند. به نظر می‌رسد در آینده‌ای نه چندان دور تأمین کتاب‌های فارسی الکترونیکی نیز در کتابخانه‌های ایران از جمله مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی انجام شود و فایل‌های آنها در پایگاه‌ها ذخیره‌شده تا کاربران بتوانند بدون محدودیت مکانی و زمانی از این منابع استفاده نمایند. به‌طور کلی، شواهد نشان می‌دهد تاکنون مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد در رویکرد تأمین منابع الکترونیکی به‌جای چاپی موفق عمل نموده است.

← ۲. قرارداد با ناشران و کارگزاران تهیه‌کننده منابع الکترونیکی

در راستای تأمین منابع الکترونیکی، به نظر می‌رسد کتابخانه‌ها ملزم باشند که با ناشران و یا کارگزاران و تأمین‌کنندگان منابع الکترونیکی قراردادهایی را در جهت تأمین منابع الکترونیکی موردنیاز کاربران انعقاد نمایند. در مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد در این خصوص قراردادهایی با مراکز تأمین منابع الکترونیکی جهت دریافت مقاله‌های نشریات فارسی و لاتین و همچنین دریافت فایل الکترونیکی کتاب‌های لاتین منعقد شده است به صورتی که کاربران مختلف کتابخانه می‌توانند در محیط دانشگاه از منابع تهیه‌شده استفاده نمایند و از هر مکان و در هر زمانی درخواست کتاب‌های الکترونیکی خود را ارسال نمایند.

۳. فراهم‌آوری تقاضامحور^۱

تهیه و خرید تازه‌های کتاب به صورت مراجعه به کتابفروشی‌ها و یا تهیه و خرید آنها صرفاً بر مبنای تقاضای کاربر، مناقشه‌ای است که هنوز بسیاری از کتابخانه‌ها از جمله مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد با آن درگیر هستند. از طرفی برخی کتابداران بیان می‌دارند که لازم است همه کتاب‌های جدید تخصصی و غیرتخصصی موجود در بازار که مناسب تشخیص داده می‌شوند برای کتابخانه خریداری شوند و از طرفی دیگر برخی دیگر از کتابداران خرید تقاضامحور را مبنای کار قرار داده و بیان می‌کنند باید برای خرید هر عنوان کتاب نیازی وجود داشته باشد و کتاب‌ها حتماً بر اساس نیاز و تقاضای کاربران خریداری شوند. به نظر می‌رسد در گذشته نه‌چندان دور در کتابخانه‌ها هر دو معیار تازه‌های کتاب و خرید تقاضامحور مدنظر بوده است ولی به دلیل تأمین اعتبار مناسب و عدم وجود مشکلات مالی برای کتابخانه‌ها، تأکید اصلی بر خریدهای سطح بازار و تازه‌های کتاب متمرکز بوده است. در حال حاضر با توجه به وجود مشکلات کمبود بودجه در کتابخانه‌ها، هرچند هر دو رویکرد مدنظر قرار می‌گیرد ولی به نظر می‌رسد کتابخانه‌ها بایستی به سمت تأمین منابع اطلاعاتی بر اساس تقاضای کاربران یا فراهم‌آوری تقاضامحور حرکت نمایند. با وجود مشکلات زیادی که در بحث تأمین اعتبار خرید برای کتابخانه‌های ایران مطرح است، در آینده‌ای نزدیک شاهد تأمین منابع فقط بر اساس درخواست کاربران خواهیم بود. البته اگر لازم باشد فراهم‌آوری مبتنی بر تقاضا باشد، به نظر می‌رسد به گونه‌ای برنامه‌ریزی شود تا تأمین منابع مورد درخواست کاربران در یک زمان منطقی انجام گیرد در حال حاضر سیاست مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد پشتیبانی از هر دو رویکرد است به طوری که تأمین منابع بخصوص کتاب‌ها را هم بر اساس تازه‌های کتاب موجود در بازار و نمایشگاه‌های مختلف و هم بر اساس درخواست منابع از طریق پورتال اعضا تأمین می‌نماید. به نظر می‌رسد با توجه به مشکلات ذکرشده در خصوص کمبود بودجه تأمین منابع و نیاز به افزایش شاخص هزینه- استفاده و سودمندی منابع اطلاعاتی، مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد نیز سیاست مجموعه‌سازی خود را در آینده صرفاً بر اساس نیاز و تقاضایی که برای منابع وجود خواهد داشت، پیگیری خواهد نمود.

۴. فراهم‌آوری مبتنی بر شواهد^۲

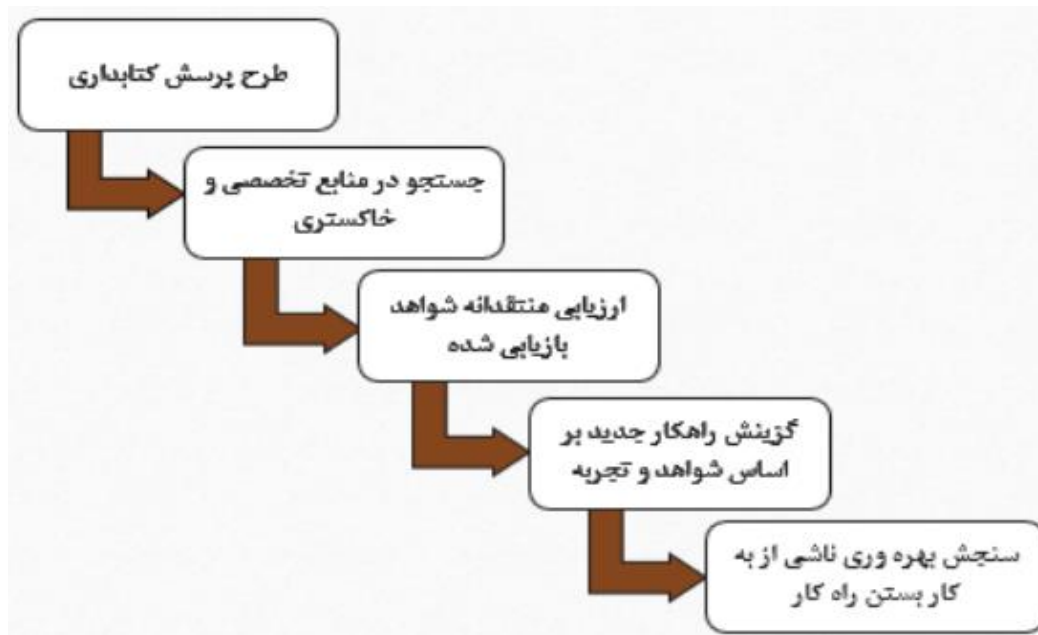
کتابداری مبتنی بر شواهد با سابقه‌ای ده‌ساله، رویکردی نسبتاً نوین در این رشته محسوب می‌شود، که بر اساس آن ابتدا کتابداران به گردآوری و تفسیر یافته‌های علمی می‌پردازند و سپس زمینه لازم را برای تلفیق دانش جدید در فعالیت‌های حرفه‌ای خود فراهم می‌آورند. به زبانی ساده‌تر، کتابداری مبتنی بر شواهد یعنی تلاش برای بهبود خدمات و عملکرد کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی از طریق پیوند میان دو عرصه نظر و عمل. به این ترتیب، هر تصمیمی که با رویکرد مبتنی بر شواهد گرفته شود، پشتوانه‌ای پژوهشی دارد و خود می‌تواند الگویی برای تصمیم‌های مشابه در شرایط مشابه باشد (منصوریان، ۱۳۸۹). بر این مبنا کتابداری

1. DDA (Demand- Driven Acquisition)

2. EBA (Evidence-Based Acquisitions)

مبتنی بر شواهد عبارت است از به‌کارگیری بهترین شواهد موجود همراه با تجربیات حاصل از کار کتابداری در عملکرد روزانه و تصمیم‌گیری‌های کتابداری در جهت ارتقای کارها و تصمیم‌گیری‌های حرفه‌ای کتابداری (زارع گاوگانی، ۱۳۹۶).

علاوه بر این، از دیدگاه الدرج^۱ (۲۰۰۲)، کتابداری مبتنی بر شواهد به دنبال ارتقای کار کتابداری با به کار بردن بهترین شواهد همراه با دیدگاه‌های واقع‌گرایانه‌ای است که از طریق تجربیات کاری در کتابداری توسعه یافته‌اند. در همین راستا، وی چارچوب نظری پنج مرحله‌ای ارائه داده است که در شکل ۱ مشاهده می‌شود.

شکل ۱: چارچوب نظری جاناتان الدرج در خصوص کتابداری مبتنی بر شواهد

با توجه به چارچوب نظری جاناتان الدرج در خصوص کتابداری مبتنی بر شواهد (شکل ۱)، در مرحله اول، پرسشی دقیق و روشن در یکی از زمینه‌های موضوعی کتابداری و اطلاع‌رسانی تدوین می‌گردد. این پرسش مبتنی بر موضوع پژوهشی که قرار است در خصوص مثلاً مجموعه‌سازی منابع انجام شود تدوین می‌شود. طرح پرسش درواقع بیان مسئله و مشکل پژوهشی است. در مرحله دوم در منابع مختلف تخصصی و خاکستری^۲ جستجوی عمیقی به‌منظور یافتن مناسب‌ترین شواهد پژوهشی صورت می‌گیرد و منابع پژوهشی مرتبط بازبایی می‌گردد. در مرحله سوم، منابع بازبایی شده به‌عنوان شواهد کتابداری مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد و اعتبار و صحت آن‌ها ارزیابی می‌شود. در راستای هدف و فعالیت کتابداری موردنظر، منابع معتبر انتخاب و تحلیل می‌گردند. در مرحله چهارم، شواهد بازبایی شده یعنی مدارک و مستندات معتبر با تجربیات موجود کتابداران در آن فعالیت، تلفیق و ترکیب‌شده و راهکار جدیدی به دست می‌آید که

1. Eldredge

۲. منظور از منابع خاکستری منابع کمیاب سازمان‌ها و مراکز پژوهشی مختلف است که ممکن است منتشر نشده و یا به تعداد بسیار محدودی منتشر شده باشند. و یا منابع هستند که در تعداد محدود برای اقشار خاصی از جامعه منتشر می‌شوند.

باید میزان سودمندی استفاده یا اعمال این راهکار جدید پیش‌بینی شود و در صورت مفید بودن اعمال گردد. در آخرین مرحله (مرحله پنجم)، میزان بهره‌وری ناشی از به کار گرفتن راهکار جدید مورد ارزیابی و سنجش قرار می‌گیرد و در صورت داشتن نتایج مثبت می‌تواند ادامه یابد و در غیر این صورت متوقف شود. بر این اساس می‌توان با استفاده از پژوهش‌های انجام‌شده در خصوص مجموعه‌سازی منابع و ارزیابی آن‌ها و کاربرست تجربه کتابدار سفارش و تأمین منابع، به مجموعه‌سازی منابع کتابخانه مبتنی بر شواهد پرداخت.

← نتیجه‌گیری

تأثیر فناوری اطلاعات بر فعالیت‌های کتابخانه‌ای از جمله مجموعه‌سازی از یک طرف و کاهش بودجه کتابخانه‌ها و سازمان‌ها و همچنین افزایش قیمت منابع اطلاعاتی به خصوص منابع اطلاعاتی چاپی از سوی دیگر، باعث شده است که کتابخانه‌ها در فرایند مجموعه‌سازی و تأمین منابع خود بازنگری‌هایی را انجام دهند. در این مقاله رویکردهای نوینی که کتابخانه‌ها به منظور مجموعه‌سازی منابع در راستای تأثیر فناوری اطلاعات و به منظور غلبه بر مشکلات ناشی از کاهش بودجه و افزایش قیمت منابع به کار می‌گیرند و یا به عبارتی می‌توانند به کار گیرند، بررسی گردید.

← منابع

- زارع گاوگانی، وحیده. (۱۳۹۶). آموزش و پژوهش در کتابداری مبتنی بر شواهد: یک مقاله مروری. تصویر سلامت، ۸ (۳). ۱۹۳-۲۰۲.
- منصوریان، یزدان. (۱۳۸۹). کتابداری و اطلاع‌رسانی مبتنی بر شواهد. پایگاه خبری کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران (لیزنا). سخن هفته شماره ۱. ۱۷ آبان ۱۳۸۹.
- Eldredge JD. (2002). Evidence-based librarianship: what might we expect in the years ahead? *Health Information & Libraries Journal*. 19(2): 71-7. Doi: 10. 1046/j. 1471-1842. 2002. 00369. X.

